

Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austro-ugarske uprave (državnopravni odnosi)

Hamdija Kapidžić

I

Međunarodni položaj Bosne i Hercegovine ostao je neodređen sve do proglašenja aneksije 1908. godine, a zasnivao se, u odnosu prema Austro-Ugarskoj i Turskoj, na članu XXV Berlinskog ugovora iz 1878. godine i austro-turskoj konvenciji od 21. aprila 1879. godine. S početka su bile dvije klauzule, na kojima je naročito insistirala Turska, koje su taj položaj činile komplikovanijim. To je privremenost okupacije i priznavanje sultanova suvereniteta nad okupiranom zemljom. Ali dok je Austro-Ugarska u početku, zbog otpora turskih delegata da potpišu Berlinski ugovor, priznala u tajnom sporazumu od 13. jula 1878. g. ova oba turska zahtjeva, već u Aprilskoj konvenciji od 1879. g. nije ni spomenut privremeni karakter okupacije, dok su njome ponovo potvrđena sultanova suverena prava. Time je privremena okupacija Bosne i Hercegovine stvarno pretvorena u zaposjedanje na neodređeno vrijeme.

Kao naknadni sporazum između Austro-Ugarske i Turske Konvencija iz 1879. godine predstavlja važan dokumenat za prosuđivanje međunarodnog položaja okupirane Bosne i Hercegovine. Njome je, prije svega, zagarantovana sloboda vjeroispovijedanja svim građanima. Posebno je Muslimanima priznato pravo da održavaju duhovne veze sa svojim vjerskim poglavarom u Carigradu, kao i da u dnevnim molitvama mogu spominjati sultanovo ime i isticati otomansku zastavu na džamijama, gdje je to ranije bio običaj; takođe im je zajamčena sloboda ličnosti i posjeda. Od principa buduće uprave, konvencija je potvrđivala obećanje, dato u carskoj proklamaciji, da će se prihodi zemlje trošiti samo za njene potrebe. Istaknuto je da se u opticaju ima i dalje zadržati turski novac, a u državnoj upravi dotadašnji činovnici, ukoliko su sposobni za službu, a u protivnom slučaju da se otpuste i zamijene domaćim ljudima. Pored odredaba o bosansko-hercegovačkim građanima koji se nalaze u inostranstvu, konvencijom je najzad regulisano pitanje zaposjedanja Novopazarskog sandžaka i utvrđen broj garnizona i trupa u njemu.

Mada se u zvaničnim izvještajima tvrdilo da je Austro-Ugarska izvršila sve tačke konvencije iz 1879. g., očigledno je, prema stanju stvorenom poslije okupacije, da se od ove konvencije u više slučajeva odstupilo. Dok je samo formalno priznavan sultanov suverenitet, mnoge odredbe konvencije su stvarno anulirane nizom zakona i zakonskih odredaba, kojima se od početka išlo za tim da se Bosna i Hercegovina što tješnje veže za Monarhiju. Sprovedenjem ove političke tendencije, izmijenjen je stvarno karakter odnosa okupirane Bosne i Hercegovine prema Turskoj i, naročito, prema Austro-Ugarskoj, prema kojoj su, umjesto međunarodnopravnih odnosa, sve više učvršćivani državnopravni odnosi.

Ova jasno izražena tendencija pokazala se već pri postavljanju principa za organizovanje uprave u okupiranoj zemlji. Bosna i Hercegovina nije priključena nijednoj državi Monarhije, nego je ostala zaseban upravni organizam na koji su imali uticaja monarh, Zajednička vlada, vlade Austrije i Ugarske, zakonodavna tijela obje države Monarhije i delegacije kao zajedničko parlamentarno tijelo. I razumljivo je da je, prema uticaju koji su na upravu Bosne i Hercegovine vršili ovi faktori kao predstavnici Monarhije, u okupiranoj zemlji stvoren komplikovan upravni sistem putem koga su različiti interesi vlastodržaca držani u izvjesnoj ravnoteži. Ta komplikovanost se ogleda, prije svega, u tome što je uprava u Bosni i Hercegovini, iako do kraja u nadležnosti zajedničkog ministarstva finansija, došla rano u središte interesa obje države Monarhije, Austrije i Ugarske. One su naročita prava ingerencije na okupacionu upravu dobile zakonom od 20. decembra 1879. g., kojim je Bosna i Hercegovina uključena u carinsko područje Monarhije, dok je njihov uticaj u ovom pogledu bio posebno regulisan i obezbijeđen osnovnim zakonom od 20. februara 1880. g. Ovi zakoni, koji su na snazi i poslije aneksije 1908. g., svjedoče najrječitije u kojoj se političkoj i ekonomskoj zavisnosti nalazila Bosna i Hercegovina u odnosu na obje države Monarhije.

Zakonom od 20. decembra 1879. godine u »okupacionom području« priznata su osobita prava Austrije i Ugarske, naročito u pogledu carina, monopola i indirektnih poreza. Njime su ukinute granične barijere prema zemljama Monarhije i omogućena »slobodna cirkulacija« dobara i ljudi. Posljedica toga je bila kolonijalna eksploatacija prirodnih bogatstava okupirane zemlje i stvaranje tržišta za industrijsku robu iz Monarhije. Ovim zakonom je predviđeno da će se obje vlade Monarhije sporazumno starati o principima carinskih zakona i propisa na području Bosne i Hercegovine. Da nisu bili u pitanju samo principi, vidi se i po tome što je za sve naredbe u pogledu carina koje je izdavala Zemaljska vlada u Sarajevu bilo potrebno pretходно odobrenje vlada oba dijela Monarhije. Prema trećim državama, Bosnu i Hercegovinu u oblasti carina zastupalo je Zajedničko ministarstvo inostranih djela prema odredbama koje su važile za austrougarsko carinsko područje, dok su činovnici za vrhovnu upravu finansijske službe postavljeni uz saglasnost oba ministra finansija.

Zakon od 1879. godine, očigledno, davao je neobično jak uticaj vladama Austrije i Ugarske u upravi u Bosni i Hercegovini, obezbjeđujući profite kapitalistima jedne i druge države, čime je stvarno bila onemogućena priredna samostalnost okupirane zemlje.

Svoj uticaj u okupiranoj Bosni i Hercegovini obje države Monarhije su još potpunije obezbijedile osnovnim zakonom od 20. februara 1880. godine,

kojim su konačno regulisani principi te uprave. Utvrđujući pravo ingerencije obje države Monarhije, zakon je izričito podvlačio da se principi bosanskohercegovačke uprave imaju izvoditi jedino prema sporazumu pomenutih vlada. U zakonu je naglašeno da se troškovi uprave imaju pokrivati iz vlastitih prihoda okupirane zemlje, a gdje to ne bude moguće, sporazumno sa obje vlade iz zajedničkih sredstava u smislu propisa koji važe za zajedničke poslove. Vanredni izdaci koji se odnose na investicije, izgradnju željeznica i druge javne radove mogu se u Bosni i Hercegovini vršiti samo na osnovu saglasno donesenih zakona u obje države Monarhije. Carinske ustanove, monopoli, neposredni porezi i novčani sistem imaju se regulisati na osnovu zakona koji važe u Austriji i Ugarskoj i u saglasnosti sa njihovim vladama. Zakonom je, najzad, utvrđeno da je za promjenu odnosa u kome se okupirana zemlja nalazi pred državama Monarhije potreban pristanak zakonodavnih tijela oba dijela Monarhije.

Nema sumnje, zakon od februara 1880. godine išao je za tim da uspostavi i održava ravnotežu interesa oba dijela Monarhije prema Bosni i Hercegovini i njenoj upravi. U težnji da omogući eksploataciju prirodnih bogatstava okupirane zemlje i da od nje stvore tržište za svoju industrijsku i ostalu robu, obje vlade su strogo pazile da se ne učini ništa što bi u Bosni i Hercegovini okrnjilo njihov prestiž i interes.

I u oblasti zakonodavstva javljala se ingerencija obje vlade Monarhije, koje su o svim zakonima za Bosnu i Hercegovinu prethodno davale svoja mišljenja i saglasnost, dok su zakonom bili normirani slučajevi kada se njihov pristanak obavezno morao dobiti. Tako je zemaljski budžet trebalo najprije da odobre obje vlade Monarhije i tek po tom mogao se podnijeti na sankciju vladaru. Neke zakone za Bosnu i Hercegovinu, kao što su oni koji se odnose na carine, monopole i indirektnu poreze, mogle su ustavno donositi prema sporazumu obje vlade Monarhije, bez ikakva učešća sarajevske zemaljske vlade, pri čemu se kompetencije njihovih parlamentarnih tijela nisu zasnivale na mandatu koji se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, nego na okolnosti da je riječ o poslovima koji opterećuju finansije i kredit Monarhije, odnosno da do toga naknadno može doći (investicije); slično je vrijedjelo i u slučajevima kada je bilo u pitanju proširenje zakona koji važe u Monarhiji na okupirano područje.

Iz izloženog izlazi da su i parlamenti Austrije i Ugarske imali uticaja na određene poslove bosanskohercegovačke uprave koji se odnose na zakone iz oblasti carina i finansija. Ti zakoni su sporazumno donošeni u oba parlamenta, pri čemu bosanskohercegovačka uprava nije imala pravo bilo kakve ingerencije. To znači da su osnovni upravni zakoni za Bosnu i Hercegovinu od 1879. g. i 1880. g. određivali linije uticaja austrijskog i ugarskog parlamenta u posebnim oblastima bosanskohercegovačke uprave.

Zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini pripadalo je vladaru, a predlaganje zakonskih projekata dolazilo je od zajedničkog ministra finansija, odnosno Zemaljske vlade. Monarh je imao puno vladalačko pravo nad okupiranom zemljom u svima čisto njenim poslovima, dok u zemlji sve do 1910. g. nije postojalo opštenarodno predstavništvo. Iako je Austro-Ugarska bila parlamentarna država sa odgovornim vladama, Bosna i Hercegovina je bila samo državna zemlja, corpus separatum, u kojoj se upravljalo apsolutistički. Narod nije imao nikakva uticaja na rad zakonodavnih tijela niti bilo koje vlade u Monarhiji koje su bile nadležne za Bosnu i Hercegovinu. Štaviše, i pred

Delegacijama, u kojima su bile zastupane sve zemlje i narodi Austro-Ugarske, odgovornost Zajedničke vlade za upravu u Bosni i Hercegovini bila je neodređena i u neznatnoj mjeri je dolazila do izražaja.

Poslovi okupirane Bosne i Hercegovine podliježali su ustavnoj diskusiji u Delegacijama samo utoliko — ukoliko su potpadali pod zakon od 1880. g. i ukoliko su kao zajednički spadali pred Delegacije. To znači da je zajednički ministar finansija bio u Delegacijama odgovoran za upravu u Bosni i Hercegovini samo utoliko — ukoliko je ona predstavljala opštu stvar čitave Monarhije. U izvjesnoj mjeri Delegacije su imale uticaja na poslove Bosne i Hercegovine. Iako u principu nisu odobravale bosanskohercegovački budžet, njima je pripadalo pravo, ukoliko je Zajednička vlada bila odgovorna pred Delegacijama, da u svojim raspravama obuhvate i bosanskohercegovačke poslove, obavještavajući se pobliže o upravi. Postavljeni izvjestilac je obično kritikovao bosanski budžet i o njemu se zatim diskutovalo, i u odborima i u plenumu Delegacija; članovi Delegacija su tražili objašnjenja od Zajedničke vlade, postavljali pitanja i interpelacije i od ministara dobijali odgovore. I dok se formalna parlamentarna procedura sprovodila, Zajednička vlada, ipak, nije bila ustavno odgovorna za poslove Bosne i Hercegovine zbog posebnog položaja ove zemlje prema Austro-Ugarskoj kao cjelini.

Iz svega izlazi jasno da je odnos Bosne i Hercegovine prema Monarhiji bio vrlo komplikovan. Okolnost da su se u okupiranoj zemlji sukobljavali interesi Austrije i Ugarske imala je naročitog odraza u onim oblastima uprave u kojima su obje države vršile neposredan uticaj (finansije, željeznice). I pored toga što je nizom zakona uspostavljena državnopravna veza Bosne i Hercegovine sa Monarhijom kao cjelinom, ipak je neriješeni međunarodni položaj okupirane zemlje slabio konsolidaciju, a time ometao i konačno učvršćivanje austrougarske vlasti u njoj. Ostao je suverenitet turskog sultana, bez obzira što je nizom zakona i zakonskih odredaba postao iluzoran, koji se nije mogao jednostavno ukloniti, što znači da se ni međunarodni položaj Bosne i Hercegovine nije mogao izmijeniti bez direktnog sporazuma Turske i Austro-Ugarske.

Jasno je da je ovakvo stanje izazivalo nesigurnost i stvaralo uvjerenje da nova vlast nije čvrsta ni definitivna, što je prodrlo i u široke slojeve stanovništva. Tako je labilau međunarodni položaj Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom ušao u svijest naroda i odrazio se u kritičnom momentu za režim, prilikom objavljivanja vojnog zakona, u javnom manifestovanju i priznavanju sultanova suvereniteta nad ovom zemljom.¹⁾

II

Nezadovoljstvo okupacionim režimom i njegova stvarna kriza manifestovali su se u pokretu hercegovačkog, srpskog i muslimanskog seljaštva protiv stvorenog sistema vladavine. Direktno kršenje sultanova suvereniteta odrazilo se u vojnom zakonu od 4. novembra 1881. godine. Među prvim reaganjima širokih slojeva stanovništva u istočnoj Hercegovini i južnoj Bosni, oblastima koje će obuhvatiti ustanak iz 1882. godine, bilo je odricanje suvereniteta austrougarskom vladaocu. To se posebno odrazilo u držanju srpske

¹⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo, 1958, str. 17—21.

crkveno-školske opštine u Mostaru. Dok je muslimansko stanovništvo u početku demonstrativno tražilo pasoše za iseljavanje u Tursku, dotle je mostarsko srpsko građanstvo protestovalo na drukčiji način. Iako su bila drukčija vremena, u kojima se umjesto dotrajalog Turskog Carstva, kojem su se mogle slati tužbe i protesti bez izgleda na veću opasnost, nalazila silna Monarhija, pa ipak, i njoj mostarsko građanstvo osporava suverenitet na Bosnu i Hercegovinu. Srpska buržoazija je bila uvjerena da u ime crkvene opštine zastupa srpski narod ne samo Mostara nego i čitave Hercegovine, mnogo je riskirala i njen stav izražen u protestu je već okarakterisan kao »historijski dokument prvorazredne važnosti«.

U predstavi mostarskog »obštstva« stalo se na stanovište da se vojnim zakonom gazi međunarodni položaj Bosne i Hercegovine koji je priznat Aprilskom konvencijom iz 1879. g. i podvučeno da su Srbi dovedeni »u sumnju koga da smatraju suverenom ovijeh zemalja i kome da odaju zakletvu vjernosti podajničke, jer svakom je jasno da jedna zemlja ne može imati dva suverena i da usljed ovoga i jedan narod zakletvu vjernosti ne može odavati dvojici gospodara«.²⁾

Ustanak iz 1882. godine imao je vrlo jake posljedice u oblasti organizacije okupacione uprave. Umjesto čisto vojnog režima, bilo je nužno da se izvrše radikalne izmjene i zavede građanska uprava. Za novog zajedničkog ministra finansija došao je B. Kalaj, koji je zaveo čvrst kurs apsolutističke uprave i 20 godina gotovo neograničeno vodio vrhovnu upravu Bosne i Hercegovine. Za njegova upravljanja nametao se kao hitan problem aneksije, te se u više navrata vodila u zajedničkoj vladi diskusija o državnompravnom položaju Bosne i Hercegovine prema Monarhiji kao cjelini i njenim sastavnim dijelovima, Austriji i Ugarskoj. Problem aneksije se nametao više iz unutrašnjih odnosa u Monarhiji, nego iz spoljnopolitičkih razloga. Prema jednom aneksu trojecarskog ugovora iz 1881. g., Monarhija je mogla da izvrši aneksiju Bosne i Hercegovine kada to bude našla za zgodno. Međutim, ona tom problemu pristupa vrlo oprezno i taj proces traje oko 3 decenije, da se najzad završi 1908 g.

U memoaru koji je Kalaj podnio zajedničkoj vladi, 3. juna 1882, pitanje državnompravnog položaja Bosne i Hercegovine predstavljeno je kao neobično važno i složeno. Kalaj je naglasio da je glavni uslov sigurnosti i održavanja redovnog stanja u Bosni i Hercegovini pretvaranje okupacije u aneksiju. Po njegovom mišljenju, proklamovanjem aneksije prestale bi težnje bh. stanovništva za promjenama.³⁾

Za regulisanje bosanskohercegovačkog pitanja i problema aneksije pokazivao je naročit interes predsjednik ugarske vlade grof K. Tisa. On je, u osnovi, bio raspoložen i odlučan za podjelu okupiranog područja, na ugarski i austrijski dio. Tisa je naglasio da državnompravni položaj Bosne i Hercegovine treba što prije riješiti. Prema njegovom stavu, trebalo je donijeti konačno rješenje po kome bi Bosna i Hercegovina bila tretirana kao zajednički posjed Monarhije. Zbog toga je naglasio da sve mjere koje budu donešene treba da idu za tim da ne izazovu nepovoljan uticaj na jedan dio Monarhije (u stvari Ugarske). Tisa je smatrao da ne bi trebalo da se obnovi diskusija o stanju u okupiranim pokrajinama u predstavničkim tijelima, jer

²⁾ Ibidem, str. 97.

³⁾ Ibidem, str. 322.

bi to nepovoljno uticalo na dualističke osnove državnopravnih odnosa Monarhije (dualizam) i dovelo bi ih u pitanje. Tisa je bio saglasan s Kalajem da je nužno da se što prije pristupi sprovođenju aneksije. Bio je u pitanju i zakon iz 1880. g. na osnovu koga se upravljalo Bosnom i Hercegovinom. Po Tisinom shvatanju, izmjene tzv. »bosanskog« zakona nije mogla uslijediti dok se ne sprovede aneksija.

Iz toka diskusije koja je vođena na sjednici zajedničke vlade od 3. juna 1882. g. izlazi jasno da je pitanje aneksije Bosne i Hercegovine bilo vrlo aktuelno i da su svi odgovorni faktori Monarhije bili za njeno izvođenje. Dok je Tisa tražio kategorički izvođenje aneksije, čim to omoguće vanjski uslovi i da se istom tada pristupi izmjeni »bosanskog« zakona, austrijski predsjednik vlade grof Tafe bio je manje uporan i bio je mišljenja da bi trebalo izmijeniti »bosanski« zakon prije sprovođenja aneksije. Kalaj je vrlo oprezno pristupao problemu aneksije i savjetovao da se zbog mogućih teškoća, konačnog sporazuma austrijske i ugarske vlade, a do koga je trebalo da dođe još u toku diplomatskih pregovora o aneksiji, zadrži prelazan stadij, što je, u stvari, značilo da se okupirana oblast i dalje tretira kao zajednički posjed sa određenim uticajem obje državne Monarhije. Tisa je bio uporan u zahtjevu da se okupirano područje podijeli između Ugarske i Austrije i da u tako odvojenim oblastima ostane posebna uprava, što je značilo da se njima vlada odvojeno i da se na njih ne primjenjuju ustavni propisi koji su važili u Ugarskoj i Austriji.

Diskusija koja je vođena o problemu aneksije Bosne i Hercegovine u zajedničkoj vladi pokazala je da sprovođenju aneksije ne bi bili na putu toliko spoljnopolitički, koliko unutrašnji razlozi. Svi učesnici konferencije pretpostavljali su da bi bilo teško postići sporazum između Austrije i Ugarske o načinu sprovođenja aneksije, dok bi se spoljne smetnje nekako prebrodile. Zbog toga je i tada uziman prelazni stadij sa zajedničkom vladavinom u okupiranoj zemlji kao jedino moguće rješenje.⁴⁾

Pitanje aneksije Bosne i Hercegovine mirovalo je prilično dugo. Pokrenuto je ponovo, i to vrlo oprezno, u krugu zajedničke vlade, u avgustu 1896. godine. Spoljnopolitički momenti su uzeti kao osnova za pokretanje problema aneksije. Turska nije davala sigurne garancije za održanje reda. Velike sile su pokazivale stalan interes za istočno pitanje. Godina 1896. bila je nemirna. Te godine došlo je do jermenskog ustanka i represalija od strane Turske. Iste godine podignut je ustanak na Kritu, a naredne 1897. g. izbio je grčko-turski rat. Prethodio je sporazum Austro-Ugarske i Rusije do koga je došlo u proljeće 1897. g. Obje države su se sporazumjele da se održi status-quo na Balkanu. Ako ne bude moguće održati postojeće stanje, obavezale su se da će se sporazumjeti o svojim interesima. Rusija je bila zainteresovana za moreuze, ali to sporazum nije rješavao. Austro-Ugarska je u svojoj noti tražila da u slučaju potrebe pretvori okupaciju Bosne i Hercegovine u aneksiju. Od austro-ruskog sporazuma ostala je na snazi tačka o status-quo-u na Balkanu. Postojala je, dakle, povoljna međunarodna klima za pokretanje pitanja aneksije.

Pod predsjedanjem ministra inostranih djela grofa Goluhovskog 26. avgusta 1896. g. održana je sjednica zajedničke vlade, kojoj su prisustvovali, pored

⁴⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Diskusije o državnopravnom položaju BiH za vrijeme austrougarske vladavine (Pokušaji aneksije)*, Glasnik arhiva IV—V, Sarajevo 1965, str. 140—144.

zajedničkih ministara, predsjednik ugarske vlade baron Banfi i predsjednik austrijske vlade grof Badeni. Predmet sjednice bili su modaliteti pridruživanja Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj u slučaju aneksije ovih zemalja.

Grof Goluhovski je naglasio, otvarajući sjednicu zajedničke vlade, da postoje znaci raspadanja Turske i podjela njene baštine. U tom slučaju Austro-Ugarska bi tražila jedino da zadrži i definitivno prisajedini Bosnu i Hercegovinu Monarhiji. Naglašen je diskretan karakter predmeta savjetovanja. Ministar zajedničkih finansija i vrhovni upravljač Bosne i Hercegovine B. Kalaj podnio je memorandum koji je bio predmet diskusije na sjednici zajedničke vlade. Kalaj je konstatovao da je riječ o tome da se nađe forma kako bi se okupirane pokrajine priključile Monarhiji u slučaju kad car bude smatrao da je došao momenat za aneksiju. S obzirom na političku situaciju na istoku, ovo je pitanje od aktuelnog značaja. Bila bi nezgoda da se vani stekne utisak slabosti, u slučaju da se ne bude mogla proglasiti aneksija kad nastupi odlučujući momenat samo zbog toga što ne postoji prethodni sporazum vlada Austrije i Ugarske. Mora se, dakle, naglasio je Kalaj, pristupiti savjetovanju uz najstrože čuvanje tajne i odlučiti se.

S obzirom na značaj pitanja, Kalaj je iznio tri modaliteta da se okupirane pokrajine priključe Monarhiji: 1) **Njihova podjela između područja zemalja Monarhije** (Austrije i Ugarske). To bi bilo teoretski provodljivo, ali u praksi bi vodilo najtežim konfliktima između Cislajtanije (Austrije) i Translajtanije (Ugarske). 2) **Potpuno prepuštanje obiju provincija jednom od područja zemalja Monarhije**. Ovim načinom trebalo bi Bosnu i Hercegovinu predati u vlasništvo Austrije ili Ugarske. Jasno je da bi se i ovim modalitetom teško postigao sporazum. 3) **Pridruživanje pokrajina kao carske zemlje Monarhiji**. Ovaj modalitet ne bi bio moguć zbog sadašnje državno-pravne podjele Monarhije (dualizam). Ostalo je, prema tome, zaključio je Kalaj, samo **provizorno** rješenje koje bi, međutim, moglo dugo trajati. Ono se sastoji u tome što bi se, ma koliko to moglo i paradoksalno zvučati, ove pokrajine proglasile zajedničkim domenom Monarhije. Svi poslovi koji se tiču onih pokrajina tretirali bi se po principima koji vrijede za zajedničke poslove. Na ovoj koncepciji izgrađena je skica koja pobliže precizira prisajedinjenje Bosne i Hercegovine Monarhiji u zamišljenoj formi. Očevidno, Kalaj je preporučio provizorno rješenje koje se zasnivalo na »bosanskom« zakon iz 1880. godine.⁵⁾

Po Kalajevim predlozima vodila se živa i karakteristična diskusija. Grof Goluhovski je izjavio da Bosna i Hercegovina time, što bi se oglasila kao zajednički domen, čine područje, koje pripada objema polovinama Monarhije i njome treba da se upravlja kao kolonijom. Da li će se ovim pokrajinama dati kasnije ustav, ili ne, svejedno je i u svakom slučaju bilo bi isključeno da im se obezbijedi ingerencija na zajedničke poslove. Kalaj je podvukao da je ustavno stanje u Bosni i Hercegovini još daleko i isključeno je da delegati iz ovih pokrajina stupe u jedno parlamentarno predstavništvo Monarhije, pošto bi to moglo da pretpostavlja njenu ustavnu izmjenu. I ugarski ministar predsjednik je izjavio da bi Bosnom i Hercegovinom trebalo upravljati kao zajedničkim posjedom, kao kolonijom. Na sjednici zajedničke vlade od avgusta 1896. godine diskutovalo se o nacrtu zakonskog prijedloga o anek-

⁵⁾ Ibidem, str. 144—146.

siji Bosne i Hercegovine koji će poslužiti kao podloga u konačnom rješenju problema aneksije 1908. godine.

— ◇ —

Kriza koja je nastala u Turskoj 1896. g. nagovještavala je mogućnost sporazuma Austro-Ugarske i Rusije naredne 1897. g. Austro-Ugarska vlada je iskoristila rezultate sporazuma i počela da vrši pripreme za aneksiju Bosne i Hercegovine. Diskusija na sjednicama zajedničke vlade od 1896. g. pokazuje da je aneksioni problem više načinjen iz unutrašnje-političkih razloga (odnosi između Austrije i Ugarske) nego iz vanjskih. Već i sam karakter predmeta o kome se savjetovalo — aneksija — i zaključak da se diskusija i odluke drže u najvećoj tajnosti, govori jasno o važnosti postavljenog problema. Činjenica je da tri postavljene alternative koje je iznio Kalaj: podjela Bosne i Hercegovine na austrijski i ugarski dio, priključivanje okupiranog područja jednoj od država Monarhije (Austriji ili Ugarskoj) i tretiranje Bosne i Hercegovine kao carske zemlje nisu mogle zadovoljiti interese Austrije ili Ugarske. Jedino moguće rješenje je bilo u zadržavanju postojećeg stanja zasnovanog na zakonu od 1880. g. Njim bi jedino bilo moguće održavati ravnotežu interesa i ingerenciju uticaja u okupiranoj zemlji.

III

Držanje stanovništva Bosne i Hercegovine prema problemu aneksije nije bilo jedinstveno. Podijeljeno vjerski i nacionalno, ono nije reagovalo jedinstveno, ali je u određenim periodima imalo jednim većim dijelom zajedničke stavove. Već sama činjenica da je međunarodnim aktima priznavan sultanov suverenitet, u očima većine stanovništva (srpskog i muslimanskog) stvaralo se uvjerenje o privremenosti okupacionog mandata. Opozicioni stav i otpor prema okupacionoj upravi javljao se u vidu borbe za crkveno-školsku autonomiju Srba (1896—1905) i vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju Muslimana (1899—1909). U toku te borbe došlo je do kristalisanja stavova i konačno do formiranja političkih organizacija. Formirana je Muslimanska narodna organizacija (početkom 1907) i Srpska narodna organizacija (krajem 1907. g.). Izgrađen je bio ranije i zajednički politički program (1902) obje političke organizacije. Tako je došlo do programa političke autonomije koji je bio prihvaćen od ogromne većine Srba i Muslimana. »Svet je želeo što vidnije izdvajanje iz austrougarske zajednice i ovaj mu se oblik autonomije činio najprirodnijim i najlakše ostvarljiv«. ⁶⁾ Hrvatske političke grupacije i kasnije stranke izjašnjavale su se za ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom. ⁷⁾

Većina stanovništva Bosne i Hercegovine i njegovi politički predstavnici tražili su ustavno uređenje zemlje bez izmjene međunarodnog položaja. De-

⁶⁾ Vl. Čorović, *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, Beograd, 1939, str. 39; Osman Nuri Hadžić, *Borba muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*, str. 56. Hadžić zna i za ugovor koji su potpisali Ali beg Firdus, Bakir beg Tuzlić, Gligorije Jeftanović i Vojislav Šola, ali ne pominje gdje se original nalazi. Ugovor je sadržavao 25 paragrafa i predstavljao je politički program oba autonomna pokreta. U prvom paragrafu ugovora je stajalo: »Srbi pravoslavne i muslimanske vere obavezuju se raditi i sav narod pozvati da na tome radi da Bosna i Hercegovina dobiju svoju samoupravu pod vrhovnom vlasti svoga suverena sultana« (§ 1).

⁷⁾ Čorović, *Političke stranke...*, str. 40.

monstrativno se slavio sultanov rođendan 1907. g. Vlast je vrlo oštro reagovala.

Pitanje aneksije Bosne i Hercegovine postalo je ponovo aktuelno krajem 1907. godine, kada su, u stvari, vršene konačne pripreme za njeno izvođenje, do čega je i došlo 5. oktobra 1908. g. Zaključci od avgusta 1896. g. bili su i dalje na snazi i uzimani su u obzir u diskusiji koja je prethodila konačnoj odluci o aneksiji. U samoj zemlji došlo je do značajnih promjena. Brzi razvitak kapitalističke privrede osjetio se i u jačanju domaće buržoazije, naročito srpske. Po Kalajevom receptu se nije više moglo upravljati i njegovim metodi su se morali napuštati. Novi kurs koji je zaveo Kalajev nasljednik u zajedničkom ministarstvu finansija, baron Burijan, počeo je sa izvjesnim novinama. Prije svega, počeo je da se napušta Kalajev upravni apsolutizam i da se čine izvjesni ustupci liberalnim težnjama bh. građanstva (štampa). Javio se čitav niz dnevnih listova i štampa počinje da igra važnu ulogu. Srpsko građanstvo poslije 1905. g. počelo se politički formirati. Ono je postalo važan ekonomski i politički faktor, te se o njemu moralo voditi računa. Ministar Burijan je uočio političko diferenciranje srpskog građanstva i njegovo okupljanje oko pojedinih listova, a naročito ga je impresioniralo istupanje srpskih političkih predstavnika na mitrovdanskoj skupštini u Sarajevu, 8. novembra 1907. g. Za njega je ova skupština bila događaj od prvorazredne političke važnosti o kome se moralo voditi računa. Posebno je ova skupština imala mjesto u Burijanovim zaključcima o potrebi izmjene političkog kursa u Bosni i Hercegovini.⁸⁾

U zaključcima mitrovdanske skupštine na kojoj je formirana Srpska narodna organizacija podvučeno je u pogledu državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine sljedeće: »Bosna i Hercegovina su sastavni dio Turske Carevine, kojima Austro-Ugarska na osnovu mandata evropskih sila upravlja.«⁹⁾ Izvršni odbor Srpske narodne organizacije posjetio je ministra Burijana početkom januara 1908. g. i podnio mu program i zahtjeve (Program Srpske narodne organizacije). Burijan je ostavio jednu zabilješku o toj posjeti i dao mišljenje i utiske (Dr Uroš Krulj, Dušan Vasiljević i dr Jovan Malić). Burijan je smatrao da je stav o sultanovom suverenitetu nad Bosnom i Hercegovinom »nonsens i perfidija«. »Bosanski narod u svojoj ogromnoj većini ne želi da opet dođe pod tursku vlast i bio bi odlučno protiv onih koji bi pokušali da ga vrate pod nju... Svi Bosanci moraju najzad da se pomire da je njihova sudbina vezana za Austro-Ugarsku monarhiju, u čijoj vezi mogu postići siguran politički i građanski opstanak i postepenu autonomnu izgradnju svoje zemlje kao integralnog dijela cjeline (Monarhije)«. ¹⁰⁾

Sa tih pozicija polazio je Burijan i u svojim shvatanjima o postepenoj izgradnji političke autonomije u Bosni i Hercegovini i angažovanju domaćih političkih grupa u njenom izvođenju. Burijan je smatrao da je potrebno da o nastalim promjenama upozna zajedničku vladu i predsjednike vlada Austrije i Ugarske. On je na sastanku kod ministra inostranih djela barona Eren-tala izložio političku situaciju u Bosni i Hercegovini (Beč, 1. decembra 1907).

⁸⁾ H. Kapidžić, *Diskusije...*, str. 152.

⁹⁾ *Srpska Rijec*, br. 237 od 1(14) novembra 1907, Sarajevo.

¹⁰⁾ Državni arhiv Budimpešta, Református Egyház Központi Levéltára Burián iretok, 44 fasc., Aufzeichnung, 6. Jänner 1907. Drug Nikola Babić mi je ustupio svoje materijale iz Peštanskog arhiva, na čemu mu i ovom prilikom najljepše zahvaljujem.

Dva momenta u izlaganju barona Burijana su bila od posebnog značaja. Prvo onaj kojim se konstatovalo otvoreno odricanje od Kalajeve politike. Naime, poznato je da je u duhu Kalajeve politike autoritet vlasti trebalo da se oslanja na muslimanski elemenat, odnosno njegov feudalni vrh. Ovaj elemenat se pokazao, kako to tridesetogodišnje iskustvo potvrđuje — podvlači Burijan — u svojim vodećim krugovima kao nesposoban za razvitak i nepodesan da bude nosilac modernih i naprednih ideja. Pošto mu nedostaje svaki talenat za asimilaciju, izgledalo je nužno da se prilikom donošenja nove političke računice u budućnosti povede računa o drugim »plemenima« koja žive u zemlji. Pošto katolici s obzirom na njihovu manjinu sami ne mogu doći u obzir, Vlada bi morala da pokuša da se bolje poveže sa tako dugo zanemarivanim i sa nepovjerenjem posmatranim pravoslavnim Srbima.

Burijan je naročito podvukao da se u srpskom, politički vrlo živom, elementu u zemlji već odavno pojavila težnja za političkom aktivnošću i ona je došla do izražaja u zahtjevu političke autonomije koja bi trebalo da se razvija postupno, odozdo naviše. Već mitrovdanska skupština srpskih predstavnika jasno je ukazala da su se srpske težnje za autonomijom dosada isključivo kretale u okvirima okupacione misli i nije se mogla utvrditi tendencija za ostvarenjem izvan nje.¹¹⁾

Ako srpski elemenat u okupiranim zemljama u toku višegodišnje zemanenosti još i danas mora biti označen kao nezadovoljan, tvrdio je Burijan — sada ne može biti govora o opasnosti od revolucionarnog pokreta koji bi mogao izbiti. On je, stoga, bio mišljenja, da politički nije opasno da se Srbima iziđe u susret u određenoj srazmjeri, kad se to pokaže nužno za novu orijentaciju uprave u Bosni i Hercegovini. Svrha predusretljivosti bila bi da se u budućnosti, po mogućnosti, srazmjerno ostvaruje traženje sva tri »plemena« koja žive u okupiranim zemljama, katolika, muslimana i pravoslavnih, pri čemu, primjećuje se, Srbima sada treba najviše nadoknaditi.¹²⁾ Burijan je zatim izložio svoju koncepciju lokalnih autonomija, te je naglasio da je formiranje opštinske autonomije bilo uspješno. U narednoj etapi prišlo bi se ostvarivanju sreskih predstavništava, Njima bi trebalo dati vremena da se sažive i da se pripremi dalji razvitak autonomne misli do formiranja okružnih i najzad zemaljskog predstavništva. Time je Burijan izložio svoju koncepciju o izgradnji neke vrste koncentričnih krugova autonomije u Bosni i Hercegovini. Sva njegova inicijativa na području autonomne misli bila je u najužoj vezi s pitanjem aneksije. On je upozorio na potrebu daljeg izgrađivanja bosanskih samoupravnih institucija, što ne bi protivrječilo unutrašnjoj politici obje države Monarhije. Prisutni ministri zajedničke vlade, kao i predsjednici vlada Austrije i Ugarske primili su sa odobravanjem izlaganja ministra zajedničkih finansija i složili se s njim da se prema Srbima od sada vodi politika predusretljivosti, kao i sa postepenim razvitkom autonomne misli.¹³⁾

Politički dodiri predstavnika Srpske narodne organizacije sa Burijanom datiraju od jula 1907. g., kada su se u Švajcarskoj sastala dva srpska predstavnika sa ministrom zajedničkih finansija Monarhije. U pitanju političkog organizovanja bh. Srba došlo je do sporazuma i Burijan je odobrio da se pod

¹¹⁾ H. Kapidžić, *Diskusije ...*, str. 152—153.

¹²⁾ *Ibidem*, str. 153.

¹³⁾ *Ibidem*, str. 153.

izvjesnim uslovima može pristupiti radu na formiranju političke organizacije.¹⁴⁾ Iz ovog kontakta ministra Burijana sa predstavnicima srpskih političara iz Bosne i Hercegovine proizlazi da se ovaj odgovorni ministar i vrhovni upravljač Bosne uvjerio da nije politički mudro držati cio srpski narod u opoziciji prema režimu, pogotovo u periodu kada su vršene ozbiljne pripreme za njegovo političko konstituisanje. Iz Burijanovih shvatanja o izgradnji političke autonomije u Bosni i Hercegovini izlazi i tendencija o političkom okupljanju sve tri vjersko-nacionalne grupacije oko ideje o autonomiji.

Po ocjeni ministra inostranih djela Erentala, pitanje davanja ustavnosti Bosni i Hercegovini najuže je povezano sa pitanjem sprovođenja aneksije. Prema njegovom shvatanju, autonomna ideja se nije morala aktivirati prije nego što se izvede aneksija. Kada je ministar rata Šenajh upozorio da se slaže da se u upravi zemljom treba oslanjati na sva tri »plemena«, ali da je pri tome, s obzirom na velikosrpske tendencije kojima je izložena bosanska inteligencija, neophodno da se pristupi povećanju policije i žandarmerije a eventualno i brojnomo povećanju trupa dislociranih u Bosni i Hercegovini.¹⁵⁾

Karakteristično je bilo uvjerenje ministra Burijana da organizaciona i politička stremljenja Srpske narodne organizacije ne pokazuju nikakve revolucionarne tendencije. Složio se s time da se kod »orijentalaca« svaka popustljivost smatra kao slabost, kao i s tim da bi trebalo izvršiti opsežne mjere u reorganizaciji i povećanju broja ljudstva u žandarmeriji i policiji. Pripremajući se za izvođenje aneksije, predsjednici vlada Austrije i Ugarske podvukli su da izvođenje aneksije ni u kom slučaju ne može izazvati promjenu u državnopravnoj strukturi Monarhije. Mađari su se posebno bojali formiranja jugoslovenskog bloka na jugu Monarhije.

Pitanje državnopravnih odnosa Bosne i Hercegovine prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, kao cjelini, nije se skidalo s dnevnog reda od početka okupacije. Činjeni su pokušaji da se nađe osnova za aneksiju 1882. g., g. 1896. bili su utvrđeni modaliteti pod kojima bi trebalo izvršiti aneksiju i najzad 1907. g., u predvečerje aneksije, smatralo se da su isti uslovi i dalje na snazi. Utvrđeno je kao izvjesno da su unutrašnjopolitički problemi bili glavni razlog što nije riješeno tako važno pitanje, kao što je aneksija. Promjene koje su nastale u samoj zemlji za vrijeme tridesetgodišnje okupacije vodile su nužno promjeni kursa unutrašnje politike u Bosni i Hercegovini. Već je naglašavanje neuspjeha Kalajeve politike oslonca na muslimanski feudalni elemenat, kao i potreba okupljanja oko vladine politike sve tri nacionalno-vjerske grupacije ukazivala na to da se mora izvesti aneksija kao uslov za uvođenje ustavnog stanja. Burijanova shvatanja unutrašnje autonomije bila su vezana za državnoupravni akt. Iz činjenice da su Srbi već bili formirali snažnu političku organizaciju, kakva je bila Srpska narodna organizacija, Burijan je izvodio zaključak da je politički nužno uklopiti ovog stvarnog političkog predstavnika Srba u okvire političke izgradnje autonomne misli u Bosni i Hercegovini. Otuda i pred zajedničkom vladom onako tvoreno ukazivanje na činjenicu da su Srbi bili godinama zapostavljani i sumnjičeni i zaključuje da Vlada ubuduće treba da vodi politiku predusretljivosti prema Srbima u

¹⁴⁾ T. Kruševac, *Sarajevo pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 1960, str. 340.

¹⁵⁾ H. Kapidžić, *Diskusije ...*, str. 154.

nastojanju da sve tri vjersko-nacionalne grupacije okupi oko svoje političke misli i da ih iskoristi u ostvarivanju svoje politike.

IV

Pitanje aneksije Bosne i Hercegovine postalo je posebno akutno od izbijanja mladoturske revolucije, u ljeto 1908. g. Za Austro-Ugarsku je bilo aktualno pitanje promjena do kojih je moglo doći u Turskoj. Proglašenje ustava za cijelo Tursko Carstvo i unutrašnje reperkusije do kojih je moglo doći zabrinjavalo je austrougarsku diplomaciju. Takva situacija je ubrzala nastojanja da se raščiste odnosi između Austrije i Ugarske i utvrdi njihov odnos prema okupiranim pokrajinama. Spoljnopolitička situacija je ubrzala aktivnost ministra inostranih djela Erentala za što hitnijim sprovođenjem aneksije i s tim u najužoj vezi pronalaženje sporazuma Austrije i Ugarske o državnopravnim odnosima Bosne i Hercegovine prema Monarhiji.

Problemom aneksije bavila se zajednička vlada u dva navrata, 19. avgusta i 10. septembra 1908. g. Raščištavali su se odnosi između Austro-Ugarske i Rusije i kada je konačno postignut sporazum između ovih sila, bio je riješen spoljnopolitički problem aneksije. Mađarski predsjednik vlade dr Vekerle insistirao je na priključenju Bosne i Hercegovine Ugarskoj na osnovu istorijskog prava po kome su Mađari smatrali da imaju pravo na ovu zemlju koja je nekada bila u sastavu zemalja krune sv. Stefana. On je dalje insistirao da se aneksija izvrši unutar okvira dualističkog uređenja Monarhije i da ostaje isključeno trijalističko rješenje spajanjem jugoslovenskih zemalja u Monarhiji.

Ministar zajedničkih finansija baron Burijan na ovim sjednicama zajedničke vlade izlagao je svoja shvatanja o problemu aneksije. On se zalagao da se uvođenje ustavnosti izvede bržim tempom. Prema njegovom mišljenju, predstavnička tijela u Bosni i Hercegovini trebalo bi da budu trovrsta: 1) Sreski odbori, 2) Okružna predstavništva i 3) Pokrajinski parlament sa nekim kompetencijama koje ima Austrijski parlament.¹⁶⁾

Za uvođenje predstavničkog tijela (Sabora) dva su termina bila od osobite važnosti, naime termin sastanka Delegacija krajem septembra i vrijeme sastanka turskog parlamenta. U Delegacijama bi zajedničkoj vladi bila upućena pitanja o njenim planovima u vezi s Bosnom i Hercegovinom, i ona bi morala da bude spremna da daje na takva pitanja jasne odgovore. Još važniji je bio termin sastanka turskog parlamenta (novembar). Pri tome se nije trebalo zavaravati da će prvi akt ovog tijela biti deklaracija o integritetu Turskog Carstva, kao i zahtjev da se okupacioni mandat koji je Monarhija dobila od sila na Berlinskom kongresu oglasi nevažećim.

Treba napomenuti da je Burijan neposredno pred aneksiju boravio u Bosni i za nju pripremao teren. On je početkom septembra 1908. na Ilidži primao deputacije političkih grupa i pojedinaca sa ciljem da se potpunije informiše o njihovom raspoloženju prema aneksiji. Manje poznate i nedovoljno afirmisane ličnosti i političke grupe izjasnile su se za aneksiju, dok su glavne opozicione stranke, Muslimanska narodna organizacija i Srpska narodna organizacija bile odlučno protiv izmjene državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine i time za održanje sultanova suvereniteta. To je bilo izraženo

¹⁶⁾ Ibidem, str. 165.

u memorandumu koji su vođe ovih političkih stranaka predale ministru Burijanu, 7. septembra 1908. g. U memorandumu je traženo da se u Bosni i Hercegovini zavede ustavno stanje.¹⁷⁾

V

Sastankom u Buhlau, 6. septembra 1908, između Erentala i Izvoljskog konačno je završen najvažniji akt dogovora između Austro-Ugarske i Rusije u vezi s pitanjem aneksije Bosne i Hercegovine. Rusija je stvarno pristala na aneksiju. Unutrašnji problem koji se nalazio u akutnoj fazi trebalo je takođe riješiti. Obje strane, Austrija i Ugarska, bile su nepopustljive i sporazum je konačno postignut na jedino mogućoj alternativni koju je izložio Kalaj 1896. godine. Ostao je na snazi »bosanski zakon« od 1880. g., kao i onaj iz 1879. g. kojim je Bosna i Hercegovina bila uključena u carinsko područje Monarhije. To je bilo tzv. »provizorno rješenje« kako ga je formulisao Kalaj 1896. g. Ono je i dalje jedino moglo da obezbijedi ravnotežu interesa i uticaja obje države Monarhije na Bosnu i Hercegovinu kao zajedničku koloniju.

Na sjednici zajedničke vlade od 14. septembra 1908. g. Burijan je izjavio da se aneksijom Bosne i Hercegovine nije izmijenio njihov položaj, da one čine corpus separatum, i da zakoni od 1879. i 1880. i dalje ostaju na snazi sve dotle dok se na osnovu zakona ne izmijeni njihov položaj odlukom obje vlade Monarhije.

Konačni sporazum između ugarske i austrijske vlade je postignut i zakonski predlozi o aneksiji upućeni su parlamentima obje države. Iz austrijskog primjerka zakonskog prijedloga o aneksiji vidi se da su suverena prava austrijskog cara i ugarskog kralja proširena na Bosnu i Hercegovinu kojoj se daje ustavna autonomija. Ostao je na snazi zakon od 1880. g.¹⁸⁾

Mađarski ministar predsjednik dr Vekerle pristao je, konačno, na sporazum s austrijskom vladom, ali je u obrazloženju zakonskog prijedloga koji je uputio na carevu sankciju dao vrlo karakteristične rezerve. To je, u stvari, posljednji pokušaj spasavanja mađarske teze. On je podnio svoj prijedlog 6. oktobra, dan kasnije nakon što je poslije carevog ručnog pisma postignut sporazum na sastanku s predstavnicima austrijske vlade kome su prisustvovali i zajednički ministri Erental i Burijan. Utvrdio je da je došlo do zaključka po kome je predložen zakonski prijedlog o aneksiji kojim su proširena careva prava na Bosnu i Hercegovinu i ovim zemljama data ustavna autonomija, regulisan red nasljedstva i zadržan zakon od 1880. g. Ovaj zakonski prijedlog trebalo je da bude upućen mađarskom parlamentu. U obrazloženju svoga prijedloga (Motivenbericht) koji je podnio caru dr Vekerle izjavio je da bi želio da u ugarski zakonski prijedlog uđu još dva stava: prvo, da se zakonskim prijedlogom utvrdi da ugarska vlada treba neodložno da stupi u pregovore s austrijskom vladom zbog konačnog regulisanja odnosa Bosne i Hercegovine prema Ugarskoj, i drugo, da u zakonskom prijedlogu dođe do izražaja stalno održavano i inauguralnom diplomom zagarantovano pravo Ugarske na obje provincije. Austrijska vlada je odbila te zahtjeve i jedino je bilo moguće da se tom pitanju pristupi putem parlamentarnih diskusija. Izmjene utanačenog sporazuma između austrijske vlade i ugarskog ministra

¹⁷⁾ Ibidem, str. 169.

¹⁸⁾ Ibidem, str. 176.

predsjednika mogle su biti izvršene jedino izmjenom odredaba zakona od 1880. godine. Već ovakav stav dr Vekerlea govorio je jasno da ugarska strana ne želi da se odrekne svojih pretenzija na Bosnu i Hercegovinu i da će na tome insistirati sve do kraja postojanja Monarhije. Naročito u toku prvog svjetskog rata bilo je pokušaja u više navrata da se pripremi teren za proglašenje Bosne i Hercegovine mađarskim posjedom.

VI

U vezi s uvođenjem ustavnosti poslije proglašenja aneksije Bosne i Hercegovine je i carevo ručno pismo ministru zajedničkih finansija baronu Burijanu. Tu je stajalo: »Čvrsto uvjeren da kulturno stanje naroda i potreba snažna jemstva građanskih prava, koja su zakonom priznata, kao i onih, koja će se još priznati, hitno zahtijevaju pružanje konstitucionalnih ustanova, naređujem, da se udovolji potrebama naroda u pogledu izvjesnog učestvovanja u upravi zemlje posredstvom zemaljskog zastupstva, ali u takvom obliku, koji će odgovarati vjerskim prilikama i čuvati od starine naslijeđeni društveni red«. ¹⁹⁾ Ovdje su date osnove na kojima je izrađen ustav za Bosnu i Hercegovinu koji se zasnivao na konfesionalnim i klasnim principima. U carevom proglašenju od 7. oktobra 1908. g. podvlačilo se da u Bosni i Hercegovini treba zavesti ustavno stanje. Tu je, između ostaloga, bilo i ovo mjesto: »Da bi Bosnu i Hercegovinu podigli na viši stepen političkog života, odlučili smo podijeliti objema zemljama konstitucionalne ustanove koje će odgovarati prilikama i zajedničkim interesima«. Kao logična konsekvencija ovog poteza slijedi: »No prvi je neophodno uslov za uvlačenje ove zemaljske ustavnosti: opredjeljenje jasna i nesumnjiva pravnog položaja obiju zemalja. S toga razloga, a i držeći na pameti one veze, koje su u starim vremenima postojale između Našijeh odličnijeh predaka na ugarskom prestolu i ovijeh zemalja, protežemo Mi prava Naše suverenosti na Bosnu i Hercegovinu i hoćemo, da se i na ove zemlje primjenjuje red nasljedstva, koji vrijedi za Našu kuću«. Proklamacija je datirana iz »našeg kraljevskog glavnog grada« Budimpešte 7. oktobra 1908. Očevidno je podvučen stav koji govori o istorijskim aspiracijama Mađara na Bosnu i Hercegovinu koje su bile naročito naglašene u zakonskom prijedlogu koji je s mađarske strane podnesen prilikom akcije za sprovođenje aneksije.

U Sarajevu se diskutovalo o budućem bosanskohercegovačkom ustavu u februaru 1909. g. Na sastancima ustavne ankete prisustvovali su, pored predstavnika Zemaljske vlade i Zajedničkog ministarstva finansija, predstavnici pojedinih političkih grupa. Predstavnici dvije najveće političke stranke koje su do proglašenja aneksije bile u opoziciji prema režimu, Muslimanske i Srpske narodne organizacije, nisu prisustvovali diskusijama u anketi, iako nisu vodili neku opstrukciju, jer su bili stvoreni uslovi za mijenjanje stavova ove dvije političke stranke prema režimu. Aneksija, poslije krize koju je izazvala u zemlji i van nje, počela je da se shvata kao stvarnost.

Prema principima koje je unio u nacrt bh. ustava ministar Burijan, u budućem ustavu za Bosnu i Hercegovinu bili su utvrđeni principi vjerske i klasne podvojenosti (kurijalni sistem). Za provođenje u život principa koji

¹⁹⁾ H. Kapidžić, *Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak Istorijskog društva BiH, X, 1959, str. 126.

su sadržani u carevom ručnom pismu trebalo je da Zajedničko ministarstvo izradi prijedlog zakona koji treba da sačinjavaju jednu organsku cjelinu, a to su: 1) Zemaljski ustav (»štatut«), 2) Saborski izborni red, 3) Saborski poslovni red, 4) Zakon o zboru — skupljanju za BiH, 5) Zakon o društvima za BiH i zakon o dobijanju i gubitku bh. zemaljskog pripadništva (državljanstva).²⁰⁾

Već je u članu prvom bh. ustava podvučeno da je Bosna i Hercegovina jedinstveno, posebno upravno područje pod odgovornim vrhovnim vođstvom Zajedničkog ministarstva u smislu zakona od 20. februara 1880. g. (Austrijski zakon br. 18 i ugarski VI/1880). Prema tome, u osnovi nisu izvršene nikakve promjene u državopravnom položaju Bosne i Hercegovine aktom aneksije od 1908. g. Ona je ostala i dalje corpus separatum i zavisna od obje vlade Monarhije. I u »Objašnjenju« se podvlači da su za vrijeme rada ustavne ankete, njeni muslimanski predstavnici (Muslimanska samostalna stranka) izričito tražili da se Bosna i Hercegovina tretira kao nerazdvojiva cjelina, što je konstatovano u članu prvom ustava. Hrvatski predstavnici stali su na stanovišta da se Bosna i Hercegovina priključi Monarhiji (Hrvatskoj) kao njen treći član (trijalizam), dok su predstavnici Srške samostalne stranke (dr L. Dimitrijević) iznijeli stanovište da je Bosna i Hercegovina integralni dio Monarhije i kao takva čini posebno i nedjeljivo upravno područje, a monarh bi nosio titulu »kralj Bosne i veliki vojvoda Hercegovine«.²¹⁾

Karakteristično je da su se predstavnici ankete razlikovali u gledanju na teritorijalnu cjelokupnost anektiranih zemalja. Predstavnici Muslimanske samostalne stranke (Kulović) odlučno su zastupali tezu o nedjeljivosti Bosne i Hercegovine, što je član prvi ustava konstatovao. Predstavnik srpske samostalne stranke (dr Dimitrijević) zastupao je isto mišljenje, dok je predstavnik hrvatske političke grupacije (dr N. Mandić) bio za priključenje Bosne i Hercegovine Monarhiji (odnosno Hrvatskoj) kao njen treći član, što je odgovaralo trijalističkim koncepcijama glavnog nosioca ideje trijalizma u Bosni i Hercegovini nadbiskupa Šadlera. Predstavnik Srpske narodne organizacije dr N. Stojanović je u tekstu koji je podnio ustavnoj anketi izrazio izmijenjeno gledište Srpske narodne organizacije: Potpuna autonomija Bosne i Hercegovine, priznavanje nastalih promjena, a o sultanovom suverenitetu se više nije govorilo.

Po članu 23. ustava, predsjedništvo Sabora ne biraju poslanici nego ga imenuje car. Karakteristično je kako se tumačila činjenica da Sabor ne bira svoje predsjedništvo. U prelaznom periodu, ističe se u »Objašnjenjima«, tj. na prelazu iz apsolutizma na ustavni period, nije se pokazalo kao potrebno da se izbor predsjedništva povjeri Saboru, koje prema poslovnom redu treba da ima prošireno diskreciono pravo. Najzad se zaključuje da državni interes zahtijeva da se predsjedništvo Sabora imenuje. U kojoj je mjeri trebalo uticati na međusobne odnose članova Sabora, koji je biran na konfesionalnoj i kurijalnoj osnovi i po utvrđenom vjerskom ključu, vidi se najbolje iz činjenice da se na predsjedničkom položaju smjenjuju prema turnusu tri glavne konfesije. To se tumačilo time što se jedino na taj način mogu izbjeći rivalstva između pojedinih konfesija. U osnovi je dublji politički smisao u ovoj odredbi ustava. Caru je dato pravo imenovanja članova predsjedništva, čime je bilo omogućeno uticanje na političke prilike. Za svaku saborsku se-

²⁰⁾ Ibidem, str. 149.

²¹⁾ Ibidem, str. 149—150.

zonu car ukazom postavlja predsjednika iz redova pojedine konfesije, i to ovim redom: muslimana, pravoslavnog i katolika. Potpredsjednici su pripadnici one konfesije iz čijih redova nije predsjednik. Za prvog predsjednika Sabora postavljen je bio Ali-beg Firdus. Opet se u »Objašnjenjima« podvlači da su ovim postupkom zaštićeni državni interesi.²²⁾

Položaj Zemaljske vlade prema Saboru bio je stvarno određen članom prvim Ustava, koji glasi: »Upravljati zemljom kao i vršiti i primjenjivati zakone dužnost je zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Ona je podređena zajedničkom ministarstvu, kojemu je povjereno vodstvo bosanskohercegovačke uprave, te mu je odgovorna za cjelokupno zajedničko poslovanje«. Članom 39. Ustava predviđeno je sljedeće: »Zakonskim osnovama koje je usvojio Sabor treba Previšnja potvrda (sankcija). Nju će isposlovati zajednički ministar kojemu je povjereno vodstvo bh. uprave, na predlog zemaljske vlade i nakon što su pristale vlade obiju država monarhije«. Prema tome, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu nije odgovorna bh. Saboru, a Ustavom su ovlašteni da učestvuju u radu Sabora poglavar Zemaljske vlade, civilni adlatus, odjelni predstojnici i zato »određeni zvaničnici bh. uprave. Oni moraju biti na zahtjev vazda saslušani«. Saboru pripada pravo da upućuje Zemaljskoj vladi peticije, da imenuje komisije, da podiže žalbe protiv Vlade putem predsjedništva Sabora, i to posredstvom Zemaljske vlade Zajedničkom ministarstvu. Položaj Zemaljske vlade prema Saboru je u punoj saglasnosti sa zakonom od 1880. g. i carevim rješenjem od 3. avgusta 1882. g.²³⁾

Članom 31. Ustava utvrđeno je da Sabor i njegovi članovi nemaju nikakve nadležnosti u izvršnoj vlasti. Vlada je, prema tome, bila potpuno nezavisna od Sabora u području svoga djelovanja. Zahtjev članova ustavne ankete za uspostavljanjem ustavne vlade odgovorne Saboru nije uopšte uzet u obzir.

U »Objašnjenjima«, koja su, u stvari, predstavljala zvaničan stav ministra zajedničkih finansija barona Burijana koji se i smatra kao osnovni faktor u izgradnji koncepcija na kojima je zasnovan bh. Ustav podvlači se da je bh. Saboru, uprkos činjenici da je on imao karakter provincijskog predstavništva, dato pravo donošenja zakona koji po austrijskom zakonodavstvu spadaju u nadležnost Austrijskog parlamenta. U članu 42. Ustava nabrojani su poslovi koji spadaju u nadležnost bh. Sabora. Tu spadaju: budžet, zaključivanje zajmova, otuđenje i opterećivanje zemaljskog imanja, krivično pravosuđe, krivična policija, građansko pravo, javne knjige, trgovačko i mještarsko pravo, pravo udruživanja i skupljanja, štampa, zdravstvo, obrt, nastava, bogoštovlje, agrarni pravni odnosi, podizanje gospodarskih zavoda, mjere za unapređivanje poljoprivrede i melioracije, šume i zaštita šuma, građenje željeznica, izdržavanje cesta, kupališta i lječilišta, sastav opština i ispitivanje i odobravanje zaključnih računa i izvršenje budžeta. Upoređujući djelokrug Hrvatskog sabora sa Bosanskohercegovačkim, u »Objašnjenjima« se konstatuje da je djelokrug bh. Sabora veći, što dokazuju brojni poslovi za koje je on nadležan (čl. 42.). Kao dokaz veće nadležnosti bh. Sabora navode se poslovi koji spadaju u nadležnost zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora. To su finansije, poreski sistem, direktni porezi, propisivanje i ubiranje poreza, civilno zakonodavstvo koje se odnosi na trgovačko,

²²⁾ Ibidem, str. 151—152.

²³⁾ Ibidem, str. 152.

mjenično i rudarsko pravo, pošta i telegrafi, ceste, zanatsko zakonodavstvo, pasoši. I najzad se podvlači da je bh. Sabor imao veći djelokrug nego autonomni sabor Hrvatske i Slavonije i sabori zemalja i krunovina zastupljenih u Austrijskom parlamentu. Vrlo je značajno što se u »Objašnjenjima« podvlači da je bh. Sabor imao veće kompetencije od Hrvatskog sabora i nekih pokrajinskih sabora zastupljenih u austrijskom dijelu Monarhije. To, međutim, nije značilo da je bh. Sabor imao one kompetencije pomenutih sabora kojima su vlade bile odgovorne u pitanjima za koje je postojala zakonodavna nadležnost sabora.²⁴⁾

Bh. Saboru bilo je zagarantovano pravo odobravanja budžeta, ali je Vlada i u ovoj oblasti bila u osnovi samostalna. Ukoliko ne bi iz ma kojih razloga bio izglasan novi budžet, ostajao je na snazi raniji. Važno je bilo da se ozakonni prvi budžet, koji je po objavljivanju Ustava predložen, a da se o narednim budžetima mnogo ne brine. Prema tome, budžetsko pravo Sabora nije moglo biti od većeg značaja, kada je u odnosu na neodgovornu vladu bilo bez političkih posljedica.

Iz svega iznesenog izlazi da Ustav, odnosno »Statut« za Bosnu i Hercegovinu nije obezbijedio demokratski razvitak zemlje, mada je u znatnoj mjeri doprinio njenom opštem razvitku. Donesen na konfesionalnoj i klasnoj osnovi, bh. Ustav je posredstvom Sabora postao vrlo podesno sredstvo za političku borbu u zemlji i za suprotstavljanje jedne konfesije drugoj. Pokušaji Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine da se obezbijedi opšte i direktno pravo glasa nisu uspjeli, a to pravo nije energičnije ni zastupano. Vješto sračunati da preduhitre i reaguju na svaku eventualnost, bh. Sabor i ustav kao Burijanovo djelo imali su da i dalje osiguravaju uticaj obiju vlada Monarhije na ingerenciju u poslovima koji su im bili zajednički u Bosni i Hercegovini, koja je i poslije proglašenja Ustava ostala i dalje u podređenom, kolonijalnom položaju.

VII

Poslije aneksije Bosne i Hercegovine režim je nastojao da postigne priznanje izvršenih promjena od strane političkih grupa koje su godinama vodile borbu za obezbjeđenje političke autonomije. Riječ je o držanju Srpske narodne organizacije, koja je apstinirala od saradnje s Vladom u ustavnoj anketi. Vlada je nastojala da pridobije istaknutije ljude iz Srpske narodne organizacije. Početkom maja 1909. g. jedna srpska politička grupa posjetila je Beč. Trećeg maja Jeftanovićeva grupa je bila kod Burijana i izjavila da u novim uslovima želi da lojalno saraduje s Vladom. Približavanje privrednog dijela Srpske narodne organizacije vladi osjetilo se posebno prilikom izbora za Trgovačku komoru.²⁵⁾

Iz Šekova memoranduma koji je podnesen Francu Ferdinandu 1909. g. vidi se u čemu su se sastojali zahtjevi Srpske narodne organizacije. Srpski predstavnici su tražili od Burijana biranje saborskog predsjedništva prema brojnom odnosu i zakonsko obezbjeđenje prava Sabora. Za Sabor se dalje tražilo da mu pripadne pravo u građenju i upravljanju željeznicama.²⁶⁾

²⁴⁾ Ibidem, str. 154.

²⁵⁾ Ibidem, str. 160.

²⁶⁾ H. Kapidžić, *Dva priloga novijoj istoriji BiH*, A. Šek, *Bosna i Hercegovina i ustavne prilike*, Glasnik arhiva II, Sarajevo, 1962, str. 308—309.

Predstavnici Muslimanske narodne organizacije, tzv. egzekutivci, izišli su sa svojim zahtjevima prema Vladi, pošto su prethodno dali izjavu lojalnosti i priznanje aneksije. I pored apstinencije od rada u ustavnoj anketi, oni su jasno vidjeli da u promijenjenim prilikama ne mogu insistirati na autonomnom programu za koji su se godinama borili, a pogotovo kada je i njihov politički partner Srpska narodna organizacija zauzela kompromisno držanje. Njih je gonila i činjenica da njihov suparnik u muslimanskoj politici, Muslimanska samostalna stranka, vodi vrlo aktivnu politiku saradnje s Vladom i pokušava da muslimanske mase pridobije za svoju političku liniju. Bilo je pitanje samo ko će od ove dvije političke grupacije održati za sobom muslimanske mase. Više šansa imala je Muslimanska narodna organizacija, koja je u masama imala veliki politički ugled zbog izdržljivosti u borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju.

Osmog februara 1910. g. predstavnici Muslimanske narodne organizacije posjetili su Zemaljsku vladu i tom prilikom data je izjava lojalnosti kojom se priznaje aneksija kao svršen čin. U datoj izjavi (t. 3.) rečeno je da »Stranka namjerava da sve svoje predloge u Saboru prvo raspravi s Vladom a molila je sa svoje strane Vladu da takve zakonske predloge koji tangiraju interese muslimana, prethodno povjerljivo prodiskutuje sa njihovom stranom.«²⁷⁾

Pošto je režim prihvatio zahtjeve Muslimanske narodne organizacije u pogledu autonomnog statuta za vjerske i vakufsko-mearifске poslove (april 1909) i kada je posjetom Zemaljskoj vladi u februaru 1910. g. data izjava lojalnosti, skinuta je s dnevnog reda i muslimanska autonomna borba, vođstvo Muslimanske narodne organizacije pristupilo je saradnji s Vladom koja će u Saboru vrlo vješto iskorišćavati tu saradnju, naročito u agrarnom pitanju.

Ustavni period u Bosni i Hercegovini (1910—1914) predstavljao je doba političkih kriza u kojima je režim, posebno poglavar Zemaljske vlade O. Potiorek, nastojao da političke stranke u Saboru potčini svom uticaju. Vrlo vješta taktika koju je režim primjenjivao imala je vidnih rezultata.

Zbog pripremanja otpora Srbiji, koja je smatrana kao faktor oko koga su se počeli okupljati svi napredni jugoslovenski elementi, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u ostalim jugoslovenskim zemljama, kada je početkom aprila 1912. g. ukinuta funkcija civilnog adlatusa, zaveden je ponovo apsolutizam »prikrivenog« tipa.²⁸⁾ Uticaj poglavara zemlje postajao sve jači i vidniji. Kada su zbog skadarske krize, maja 1913, ukinute važnije odredbe bh. Ustava i zatvorena socijalistička i srpska društva, bilo je jasno da režim ne drži mnogo do Sabora i njegovih kompetencija. Sve je potčinjavano vojnim interesima Monarhije i njenoj ulozi na Balkanu.²⁹⁾

Dok je režim uspijevao da se formiranjem većine u Saboru obezbijedi od vrlo jake srpske opozicije, dotle je baš u ustavnom periodu došlo do formiranja omladinskog revolucionarnog pokreta — »Mlade Bosne« — koji je negirao mlaku politiku građanske opozicije u Saboru. Polazeći sa jugoslo-

²⁷⁾ H. Kapidžić, *Pripremanje ustavnog perioda u BiH*, str. 163—164.

²⁸⁾ H. Kapidžić, *Previranje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini 1912. godine*, Glasnik arhiva I, 1961.

²⁹⁾ H. Kapidžić, *Skadarska kriza i izuzetne mjere u Bosni i Hercegovini u maju 1913. godine*, Godišnjak DIBiH, XIII, 1962.

venskih pozicija a u uvjerenju da režim čini sve da onemogući krajnji cilj omladinskog naraštaja — oslobođenje i ujedinjenje jugoslovenskih naroda — »Mlada Bosna« je krenula novim putovima. Pristupilo se formiranju tajnih omladinskih organizacija u srednjim školama koje su imale širok jugoslovenski sadržaj i okvir, a u metodu političke borbe razlikovale se od metoda građanske opozicije izražene u Bosanskom saboru. Omladina je prihvatila metod borbe putem atentata na predstavnike režima, naročito na njegove vrhove. Dijametralno suprotna metodu građanske opozicije i njenog načina borbe, omladina je prešla s riječi na djela. Antentatom u Sarajevu na prestolonasljednika Franca Ferdinanda, 28. VI 1914, počeo je brži proces raspada Habzburške monarhije i sazrijevanje procesa jugoslovenskog ujedinjenja.

VIII

Pitanje državnopravnih odnosa Bosne i Hercegovine prema Monarhiji, kao cjelini i njenim sastavnim dijelovima, Austriji i Ugarskoj, nije se mijenjao u toku prvog svjetskog rata, iako je bilo više pokušaja da se nešto u tom pravcu uradi. Kao neposredna posljedica sarajevskog atentata bilo je odlaganje bh. Sabora. Time je i onako ograničena parlamentarna aktivnost bila dokinuta. Od svih jugoslovenskih zemalja rat se najviše osjetio u Bosni i Hercegovini, koja je jednim dijelom bila ratno poprište. Pogromi protiv Srba bili su posljedica pritiska koji je vršio general Potiorek, kao poglavar Zemaljske vlade, komandujući general i komandant balkanskih snaga koje su operisale u Srbiji u jesen 1914. godine. Po njegovom shvatanju, svakom političkom sređivanju prilika u Bosni i Hercegovini morao je prethoditi vojni obračun sa Srbijom.³⁰⁾ Ponovo su se počela javljati shvatanja o potrebi drukčijeg rješenja bh. problema, nego što ga je donijela aneksija. I dalje se računalo s podjelom anektiranog područja između Austrije i Ugarske, jer njen državnopravni položaj nije zadovoljavao nijednu stranu. To je vodilo raznim kombinacijama. Stvarno je oživio plan koji je iznio 1896. g. Kalaj prema kome bi se Bosna i Hercegovina priključila u cjelini Austriji ili Ugarskoj kao i mogućnost podjele među ovim državama Monarhije.³¹⁾ Sve te kombinacije komadanja bh. teritorija razbijale su se o žive snage koje su se neposredno pred rat razvile u jugoslovensko mprostoru, a kojima je osnovni cilj bilo ujedinjenje jugoslovenskih zemalja izvan okvira Monarhije. Na kombinaciji da se u okviru dualizma riješi jugoslovenski problem na osnovi tzv. velikohrvatskog rješenja intenzivno je radio Potiorekov nasljednik general Sarkotić.

Poslije poraza austrougarskih armija u Srbiji u jesen 1914. izvršene su promjene na vrhu bh. uprave. Potioreka je zamijenio Sarkotić, čovjek manje-više istog kova. Odan ideji Habzburške Monarhije i njenom preuređenju na bazi trijalizma, Sarkotić je učinio sve da u posljednjem času, na kraju rata, spase Monarhiju. Sarkotićeva uprava u Bosni i Hercegovini odlikovala se isključivanjem svakog političkog života. Njegova deviza bila je: nikakva politika najbolja je politika u Bosni i Hercegovini. Bh. Sabor je definitivno bio raspušten početkom februara 1915. godine. Pokušajima Mađara da u toku prvog svjetskog rata ostvare svoj plan o priključenju Bosne i Hercegovine

³⁰⁾ Dr Ferdo Hauptmann, *Kombinacije oko državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na početku prvog svjetskog rata*, GDI, XI, str. 93.

³¹⁾ Ibidem, str. 96.

u cjelini zemljama krune sv. Stefana suprotstavljao se Sarkotić i istupao sa svojim trijalističkim planovima za koje je nastojao da pridobije vojne vrhove Monarhije.

Treba imati u vidu da se nisu mogle suzbiti težnje za jugoslovenskim ujedinjenjem, u početku u okvirima Monarhije, kako je bilo predviđeno u Majskoj deklaraciji od maja 1917. godine. U toku 1917. g. kao neposredna posljedica februarske revolucije u Rusiji bilo je slabljenje vojnog pritiska u Monarhiji i sazivanje Austrijskog parlamenta. Hrvatski sabor se sastajao u nekoliko mahova kao i ugarski; oživljavanje političkog života vodilo je nastojanjima nekih političkih grupa i pojedinaca o potrebi otvaranja bh. Sabora. Sarkotić se odlučno protivio tim nastojanjima i u tome je ostao do kraja istrajan. Godina 1917. bila je značajna za politički razvitak u Bosni i Hercegovini. U toj godini oživljava jugoslovenska ideja i zauzimaju se stavovi prema nastojanjima da se bh. problem rješava u okviru ugarskih zahtjeva. Mađari su u toku rata u nekoliko navrata pokušavali da ostvare svoje planove. To se vidjelo 1916. g., a posebno 1918. godine.³²⁾

Zauzimanje stavova prema Majskoj deklaraciji karakteristično je po tome što je većina političkih grupa i pojedinaca stajala na stanovištu okupljanja i ujedinjenja jugoslovenskih naroda, u početku, u okvirima Monarhije, a kasnije je sve više sazrijevalo uvjerenje o potrebi jugoslovenskog ujedinjenja van tih okvira. Karakteristično je takođe da je u Bosni i Hercegovini, od 1917. godine, počelo intenzivnije približavanje srpskih i hrvatskih političara i izgrađivanje zajedničkih stavova prema režimu i ideji ujedinjenja. Tu su se posebno isticali bh. franjevci, koji su postali protagonisti ideje jugoslovenstva. Muslimanski političari bili su pocijepani. Najistaknutiji predstavnik stare Muslimanske narodne organizacije Šerif Arnautović je bio odlučan pristalica priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj, dok su ostali, mlađi političari iz Muslimanske samostalne stranke bili pristalice autonomije, a kasnije su evoluirali prema ideji jugoslovenstva. Što se tiče srpskih političara, oni su u većini bili osuđeni i nalazili su se u tamnicama. Ipak je jednom dijelu srpskih političara pošlo za rukom da se politički izrazi i zauzme stanovište prema težnjama o rješavanju državnopravnog problema Bosne i Hercegovine. Ukoliko bi pobijedile centralne sile, srpski političari bi radije pristupili priključenju Bosne i Hercegovine Ugarskoj, nego planu o trijalističkom uređenju Monarhije koji je forsirao general Sarkotić. On je u jednom izvještaju od jula 1918. dao ocjenu političkih stavova pojedinih vjersko-nacionalnih grupa prema državnopravnom problemu.

On je prvo izložio gledište Hrvata, koji sačinjavaju 23% cjelokupnog stanovništva u zemlji. Hrvati su odbijali mađarski plan. I pored oštih suprotnosti koje su postojale između klerikalno konzervativne stranke sa nadbiskupom Stalderom na čelu, i liberalne stranke, koju su vodili franjevci, ipak je zauzet stav prema priključenju Bosne i Hercegovine Ugarskoj. Pod uticajem političkih prilika u Hrvatskoj obje hrvatske stranke su stajale na političkom programu dr Ante Starčevića, po kome je trebalo da se formira velika hrvatska država unutar Habzburške Monarhije u koju bi ušle Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina.

³²⁾ H. Kapidžić, *Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata*, Godišnjak DI BiH, IX, 7—55.

Što se tiče srpskog naroda, koji sačinjava 44% stanovništva u zemlji, koji je bez sumnje bio po broju privredno i intelektualno najjači, njegovo stanovište prema ovom pitanju nije bilo jasno izraženo. Ratni događaji, a naročito veliki procesi i zaplijenjeni arhivski materijali u Srbiji, pokazali su, veli Sarkotić, da je srpski narod u Bosni i Hercegovini, odnosno njegovi vodeći političari, bio uvijek uz srpski »Pijemont« i da je težio za »hegemonijom« u zemlji i ujedinjenjem sa Srbijom. Posmatrano sa ovog stanovišta, priključenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj bilo bi samo smetnja ujedinjenju srpskog naroda. Međutim, u slučaju neizbježnog izbora između priključenja Ugarskoj uz garantovanu autonomiju ili priključenja Hrvatskoj, odnosno Austriji, Srbi bi bili bez sumnje za prvu alternativu.

Muslimani čine 33% stanovništva i stoje na pozicijama autonomije Bosne i Hercegovini. Kao posljedica te težnje i vjerske osjetljivosti, muslimanski element bi pretpostavio priključenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj. Prema Mađarima postoje izvjesne simpatije kao vjerski tolerantnom narodu, kao i izvjesne veze iz doba borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju.³³⁾

U septembru 1918. g. učinjen je direktan pokušaj Mađara na pripremanju terena za priključenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj. Stjepan Tisa je posjetio Mostar i Sarajevo, primio je političke predstavnike pojedinih grupa i od jedne grupe jugoslovenski orijentisanih srpskih i hrvatskih političara primio memorandum kojim se odlučno izjašnjavaju protiv bilo kakvih veza s Ugarskom. Kao osnovni princip političkog djelovanja, uzeto je načelo narodnog samoopredjeljenja. Neposredno poslije Tisine posjete, Sarajevo je posjetio posljednji zajednički ministar finansija Špicmiler, koji se u cjelini slagao sa gledištem generala Sarkotića u pogledu rješenja bosanskohercegovačkog, a time i jugoslovenskog pitanja. Složni u gledištima, Špicmiler i Sarkotić su predlagali u momentu istupanja Bugarske iz rata, kada je bilo sigurno da će Austro-Ugarska izgubiti rat, da se pristupi rješavanju jugoslovenskog problema u Monarhiji prihvatanjem tzv. velikohrvatskog rješenja u okvirima dualizma, a na osnovama subdualizma. Na osnovu subdualizma bi se ujedinile sve jugoslovenske zemlje u okvirima Ugarske. Mađari su odlučno odbili ovu kombinaciju, jer su smatrali da se njome krnje mađarske prevlasti u ugarskom dijelu Monarhije.³⁴⁾

Formiranjem Narodnog vijeća države Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, oktobra 1918. g., Bosna i Hercegovina su se našle u toj državnoj zajednici. Početkom novembra formirana je Narodna vlada. Nju je formiralo Narodno vijeće za Bosnu i Hercegovinu u sporazumu sa centralnim Narodnim vijećem SHS u Zagrebu. Austrougarska vlast je prestala da funkcionise 1. novembra 1918, kada je general Sarkotić predao vlast Narodnoj vladi. Time je nestalo četrdesetgodišnje vladavine Habzburške Monarhije u Bosni i Hercegovini. Za cijelo to vrijeme nije došlo do stvarnih izmjena državnopravnih odnosa Bosne i Hercegovine prema državama koje su bile u sastavu Monarhije. Zakon od februara 1880. godine ostao je na snazi i obezbjeđivao je paritet i ingerenciju uticaja u vlasti i Austriji i Ugarskoj. Bosna i Hercegovina je bila, u stvari, kolonija čija je bogatstva iskorišćavala u podjednakoj mjeri i jedna i druga polovina Monarhije.

³³⁾ Ibidem, str. 41—42.

³⁴⁾ Ibidem, str. 43—51.

U periodu austrougarske vladavine razvijala se i domaća buržoazija, kojoj je smetala strana dominacija i ona se bori protiv kolonijalnog položaja u kome je bila Bosna i Hercegovina. Metodi njene borbe nisu bili radikalni ni revolucionarni. Pri kraju tuđinske vladavine formira se snažan revolucionarni pokret čiji je nosilac jugoslovenski orijentisana omladina. Ona se povezuje s omladinom ostalih jugoslovenskih zemalja i pristupa radikalnim metodama borbe protiv režima. Austro-Ugarska nije mogla da riješi jugoslovenski problem u svoju korist i na tom pitanju doživjela svoj krah.

Summary

The international position of Bosnia and Herzegovina remained undefined until annexion of 1908 and was grounded in relation to Austria and Turkey on the 25th Article of the Berlin Treaty of 1878 and the Austro-Hungarian — Turkish convention of April 21, 1879. The endeavours of Austro-Hungary were directed towards recognition of her colonial possession and transformation of occupation into annexion. Austrian difficulties in bringing about annexion did not originate so much from the world powers as from the inner relationships within the Monarchy itself. Relationships based on international law gradually gave way to the relationships based on state law. The issue of turning occupation into annexion was dealt with by the Dual Government several times, in June and October 1882, in August 1896, and in 1877 and finally on the eve of annexion, 1908.

The Monarchy as a whole and its constituent parts, Austria and Hungary, considered that in the new possession they should have a colony of its kind which was to make up for the losses in Italy and Germany. The position of Bosnia and Herzegovina in relation to Monarchy as well as to Austria and Hungary as her administrative halves was regulated by the law which was passed in December 1879 including Bosnia and Herzegovina into the commercial system of the Monarchy, and by the law of February 1880, the so called »Bosnian Law«. The latter regulated a provisory which guaranteed Austria and Hungary ingerencies to all affairs of Bosnia and Herzegovina. By this state of affairs were not satisfied Hungarians in the first place, who endeavoured to get Bosnia and Herzegovina exclusively for themselves, or at least one part of the new possession. The issue of annexion posed itself urgently, and the position of its solving showed that it was hard to carry out annexion exactly for inner political reasons. Secretary of the common Board of Treasury, B. Kalaj, proposed three alternative solutions of the Bosnian problem: division into two parts, Austrian and Hungarian; annexion to one of the two states; and Bosnia and Herzegovina as an imperial province (1896). It appeared that none of the three alternatives could be carried out without serious inner crises. It was agreed upon that the provisory regulations from 1880 which guaranteed influence to both imperial states on Bosnia and Herzegovina should remain in force. Realization of annexion in favourable international circumstances shows that it was very hard to overcome inner difficulties.

After the pronouncement of annexion of Bosnia and Herzegovina on October 5. 1908 it had been attended to realization of the promised constitutional order. It is well known that the political opposition in Bosnia and Herzegovina, the Moslem people's organization and the Serbian people's organization, demanded constitution for the land but without change of its position based on state law. When — after the pronouncement of annexion — political situation became more peaceful, the way to constitutional order was paved. Baron Burian, the Secretary of the common Board of Treasury prepared the draw constitution which was based on class and confessional grounds. The Constitution was passed in 1910. After the elections for the first Bosnian-Herzegovinian diet, a constitutional period ensued from 1910—1914.

A parliamentary system was to a certain extent guaranteed by the constitution. Autonomy of Bosnia and Herzegovina was reflected in the constitutionally guaranteed inner system. The democratic system was not, however, secured by the constitution, because the Land Government was not responsible to the Land Diet.

As a consequence of assassination of the Crown Prince Ferdinand, the Bosnian diet was suspended to be finally dismissed by the emperor's decree in February 1915. Aspirations of Hungarians to dominate Bosnia were present throughout the First World War. These aspirations were not successful owing to the fact that the idea of self-orientation of peoples in Yugoslav lands, so also in Bosnia and Herzegovina, gained evermore ground. It can best be seen in the situation which was created after the February Revolution 1917, when the parliamentary life was revived in the Monarchy. The last High commissioner of the Land's Government was a determined enemy of parliamentary life in Bosnia and Herzegovina, resumption of the Bosnian Constitution and opening of the Diet. He struggled for realization of trialism by which the Yugoslav question would be solved within the framework of the Monarchy. Break through the Front of Thessalonica brought about rapid disintegration of the Habsburg Monarchy which paved the way to the formation of the Yugoslav state.

After the People's Councils were formed in October 1918, general Sarkotić surrendered the power before the People's Council of the Kingdom of SCS on November 1, 1918, and already on November 3 People's Government of Bosnia and Herzegovina was formed and assumed power. Thus the forty years long Austro-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina was put to an end.